

УДК 343.292

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ІНСТИТУТІВ АМНІСТІЇ ТА ПОМИЛУВАННЯ В УКРАЇНІ**Мітаревська В.В.**

Запорізький національний технічний університет

Досліджено історичні аспекти правового регулювання амністії та помилування в Україні. Амністія та помилування мають глибокі історичні коріння, у тім або в іншому виді існують у будь-якій цивілізованій державі. Зроблено висновок, що інститути амністії та помилування, залежно від уже досягнутих результатів перевиховання особи, дозволяють вчасно послабити інтенсивність примусово-виховного впливу, застосовувати його в міру необхідності. Практика помилування і амністії відповідно до закону, стимулює позитивні зміни в поведженні амністованих та помилуваних. Таким чином, амністія та помилування, виступаючи як діяльність соціального інституту, засобом кримінальної політики, проявом правової природи держави і здійснюваного їм примуса, а також деякої суми наслідків і об'єкту соціальної уваги, повинні досліджуватися комплексно, всебічно, із застосуванням різних методів і методик.

Ключові слова: амністія, помилування, злочин, покарання, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування завдяки своєму надзвичайному характеру, роблять помітний вплив не тільки на помилуваних і амністованих осіб і членів їхніх родин, але й на формування правосвідомості широких верств населення.

Амністія та помилування мають глибокі історичні коріння, у тім або в іншому виді існують у будь-якій цивілізованій державі. Помилування та амністія являє яскравий приклад реалізації принципу гуманізму в кримінальному праві. Можливість звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування створює для амністованих та помилуваних осіб позитивну перспективу, допомагає розвивати в них навички самоконтролю і самовиховання, прагнення жити за законами суспільства й дотримувати його моральні норми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання амністії та помилування піднімаються у працях С.П. Зубко, В.Є. Квашица, С.Г. Келиної, М.Й. Коржанського, М.І. Мельника, В.А. Клименка, О. Литвака, О. Палійчук, Ф. Листа, І.Л. Маргулової, П.С. Матишевського, К. Мірзаджанова, А.А. Музики, С.М. Школи, М.І. Мельника,

М.І. Хавронюка, П.С. Ромашина Б. Свиридова, Н.Д. Сергієвського, В.В. Скибицького, Є. Шамолеєва та інших вчених.

Більша частина досліджень проблем амністії і помилування у вітчизняній літературі велася в соціалістичних умовах, які в наш час перетерпіли досить значні зміни. Нині наша країна перебуває на етапі побудови правової держави. У суспільстві відбуваються політичні і економічні реформи величезного масштабу та значення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В останні роки вся соціальна політика суспільства стає усе більше реалістичною. Система юстиції, держава і суспільство поступово змінюють формальний підхід і переходять до правильного розуміння гуманізму, орієнтуючись насамперед на інтереси особистості, на загальнолюдські цінності, і це потрібно враховувати при зверненні до окремих характеристик сучасних змін.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження історичних аспектів правового регулювання відносин, що виникали в процесі підготовки, прийняття та застосування актів амністії та помилування.

Виклад основного матеріалу. Дослідження історії вітчизняного кримінального права загалом, і зокрема становлення інституту помилування та

амністії в умовах становлення незалежної Української держави є досить актуальним і необхідним.

Це сприяє вивченню на більш якісному рівні правової культури, менталітету українського народу, його правосвідомості. Слід зазначити, що у другій половині XVII ст. та у XVIII ст. за умов формування лише підвалин вітчизняної науки кримінального права однією з важливих умов пом'якшення покарання було помилування. Але воно значною мірою відрізнялось від поняття помилування у сучасному вітчизняному кримінальному праві. Згідно з статутами Литовського Статуту 1588 р., до кола суб'єктів права помилування належали король, «вряд» та потерпілі.

Своєрідність інституту помилування у той період полягала у тому, що король міг повністю скасувати або пом'якшити покарання при вчиненні винними злочинів проти держави, суду, військових злочинів та ін. – тих, що не посягали на права особи (40й артикуль 1 розділ, 95 артикуль IV розділу) [1, с. 25]. Натомість потерпілий мав право помилування при скоєнні злочинів, спрямованих проти особи або її майна (12-й та 56-1 артикули XI розділу, 29 артикуль XIV розділу). При помилуванні скривдженим (його родичами) злочинця, як правило, між ними укладалася угода про примирення, на що вказують різні артикули Литовського Статуту 1588 р. (25-й, 54-й артикули IV розділу та інші). Як свідчать норми Литовського Статуту 1588 р., підставою для помилування і примирення є прохання винного особисто або через своїх друзів, знайомих чи родичів (12-й, 56-й артикуль XI розділу) [1, с. 40].

У «Правах, за якими судиться малоросійський народ» інститут помилування злочинця зазнав деякої трансформації. З одного боку повністю збереглося помилування винного скривдженими або його родичами (1-й пункт 58-го артикулу XX глави, 4-й артикуль та 3-й пункт 12-го артикулу XXIII глави), законодавчо було оформлено примирення між злочинцем і потерпілим («через двосторонню згоду, коли самі сторони, між собою поговоривши, добровільно, на чому помиряться») (25-й артикул VII глави) [2, с. 31, 43, 50].

З іншого боку, «Правами, за якими судиться малоросійський народ» передбачалося створення так званого «полюбовного суду», до якого входили обрані сторонами особи. Значні зміни сталися щодо помилування монархом. На відміну від Литовського Статуту 1588 р., яким встановлювалось умови помилування монархом злочинця, «Права, за якими судиться малоросійський народ» декларують абсолютне право монарха на помилування: «Монарх має право судити будь-які персони... в його єдиній волі і владі є помилування злочинцям їх провин...» (2-1 пункт 1-го артикулу III глави) [2, с. 21].

Як зазначає Є. Шаломеев: «матеріали судових справ вказаного періоду свідчать, що помилування злочинця і його примирення з потерпілим або його родичами було явищем досить поширеним. Норми III редакції Литовського Статуту та «Прав, за якими судиться малоросійський народ» активно реалізовувались як суддями, так і населенням Гетьманщини. Поширеність застосування та реалізації інституту помилування можна пояснити гуманізмом українського народу, його достатньо високою правосвідомістю» [3, с. 135-138].

За часів царювання Катерини I, Петра II, Анни Іоанівни, Єлизавети та Катерини II видавалися маніфести про помилування. Як правило помилування здійснювалось з нагоди свят та урочистостей (наприклад, одруження особи царської крові, народження спадкоємця престолу). Здійснення прощення та пом'якшення покарання з нагоди визначних свят бере свій початок з періоду царської Росії. Пізніше, у XVII-XIX століттях така практика стала звичайною, і милувати злочинця з нагоди свята стає нормою [4, с. 109-115].

У законодавстві царської Росії не проводилось чіткого розмежування між помилуванням та амністією, дореволюційне законодавство зовсім не застосовувало терміну «амністія», а використовувало терміни «помилування» або «прощення», які застосовувались як к випадкам звільнення від покарання окремих осіб так і цілих груп засуджених. Кримінальне Уложення 1903 р. застосовувало термін «загальний милостивий маніфест». В ті часи помилування відносилось до виключної компетенції царя. Ст. 165 Уложення про покарання 1845 р. проголошувала: «Помилування і прощення винних осіб ні в якому випадку не залежить від суду. Воно безпосередньо виходить від верховної самодержавної влади і може бути тільки дією монаршого милосердя». В тих виняткових випадках, коли суд вважав можливим порушити перед царем клопотання про помилування, ці клопотання згідно Указу від 25.11.1869 р. належали докладати царю «не інше як через міністра юстиції». При цьому слід зазначити, що в царському законодавстві втримується спеціальна вказівка про те, що прохання про помилування від засуджених злочинців треба «приймати із самою строгою обачністю й тільки тоді, коли знайдені будуть поважні причини для клопотання про полегшення їх участи».

Стаття Кримінального Уложення 1903 р., присвячена помилуванню, майже дослівно відтворює ст. 165 Уложення про покарання, але звучить трохи м'якше: «Помилування й прощення не залежать від суду...» (ст. 72). Якщо ж суд все-таки знаходив, що він має справу з надзвичайним випадком, «...коли представляються особливі поваги до полегшення участи підсудного...», йому дозволялося лише клопотатися перед монархом «про помилування підсудного, залученого в злочин нещасним для нього збігом обставин» (ст. 154 Уложення про покарання; ст. 775 Уставу кримінального судочинства). І тільки монарх міг звільнити від суду та покарання [5, с. 45].

В Україні ситуація докорінно змінилася після Лютневої революції. Тимчасовим урядом у березні 1917 р. було видано Указ про амністію. Цей правовий акт є першим актом, прийнятим у формі амністії. У п.7 Закону «Про тимчасовий державний устрій» від 29 квітня 1918 р., який був підписаний Гетьманом України П. Скоропадським та Отаманом Ради Міністрів М. Устимович було вказано, що (мовою оригіналу): «Гетьманові належить помилування засуджених, полегшення кари і загальне прощення зроблених злочинних подій з скасуванням проти них переслідування і висвободження їх від суду і кари...» [6, с. 35].

Ст. 24 Закону «Про деякі зміни закону з дня 26-го січня 1919 року про Надзвичайні Військові Суди» від 04.08.1920 р., затвердженого Головою

Директорії передбачала право засудженого на смерть протягом шести годин після оголошення вироку звернутися до Верховної Влади, а в дієвій армії до Головного Отамана з проханням про помилування або полегшення кари. А ст. 25 згаданого закону вказувала на те, що прохання про помилування або полегшення кари передавались до Головної Військової Судової Управи за умови, якщо суд або начальник, що склав цей суд знайдуть прохання вартим уваги.

Згідно Тимчасового Положення про Народні Суди та Революційні Трибунали від 14.02.1919 р. «клопотання про помилування або пом'якшення участі осіб, засуджених вироком Революційного Трибуналу або Народним Судом вирішувались Тимчасовим Робоче-кресстьянським Урядом України та подавались через Трибунал або Суд (ст. 22, 55 Положення, яке затверджено Декретом «Про суд»). Таке ж положення було зафіксовано у КПК УРСР 1922 р., де у ст. 4 п. 6 було вказано на те, що «кримінальне переслідування не може бути порушено, а порушене не може бути продовжене та підлягає закриттю на будь-якій стадії процесу ...на підставі акту об амністії...або помилування.. згідно постанови Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету або його Президіума ...» [7, с. 2].

Прикладом застосування амністії при перегляді вироку у порядку надзору може стати Ухвала Уголовно-Касаційної колегії Верховного суду УРСР від 13.03.1924 р. (справа за обвинуваченням Красиловського Івана Дмитровича за п. «в» ст. 142 КК), де Верховний Суд ухвалив: «...вважати Красиловського засудженим до позбавлення волі з строгою ізоляцією строком на 5 років ...однак маючи на увазі п.5 амністії до 5 річниці Жовтневої революції, строк покарання скоротити наполовину, вважаючи його засудженим к позбавленню волі з строгою ізоляцією строком на 2 роки 6 місяців.» [8, с. 33].

У Конституції СРСР 1936 р. (п. «к» ст.49) було зазначено, що видання постанов про помилування було виключною компетенцією Президії Верховної Ради СРСР. Прикладом може стати Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про амністію радянських громадян, які співробітничали з окупантами в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.».

У період з 1947 р. до 1953 р. акти амністії як всесоюзного, так і республіканського значення не видавались. Друга світова війна та наслідки воєнного часу суттєво вплинули на кримінальну політику держави. Посилення репресій, культ особистості Сталіна сприяли зниженню гуманістичних начал призначення та звільнення від покарання. В цей період злочинці визнавалися «ворогами народу», до них застосовувались не-реально жорстокі міри покарання, які не відповідали суспільній безпечності вчиненого.

Після смерті Сталіна Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ від 27 березня 1953 р. «Про амністію», відповідно до якого амністія в Україні менше ніж за 2 місяці була застосована до 221956 чол., як до відбуваючих покарання, так і тих, що знаходились під слідством [9, с. 263-273]. Таким чином амністія та помилування у

згаданий період часу мали однакові правові наслідки і ці 2 інститути до прийняття КК 1960 р. фактично не розмежовувалися та слугували як підставою звільнення від покарання, так і підставою звільнення від відповідальності. Починаючи з 60х років, акти амністії та помилування приймалися нечасто. У більшості випадків акти амністії проголошувалися у зв'язку з урочистостями та державними святами, тобто мали визначену систематичність. Як правило, такі акти поширювались на певне коло індивідуально невизначених осіб, які вчинили певний вид злочинів за обставин, визначених конкретним актом амністії. Ініціатива видання всесоюзних актів про амністію належала Верховній Раді СРСР, а право видання актів амністії республіканського значення – Верховним Радам союзних республік. Помилування у цей період здійснювалось щодо конкретних осіб з ініціативи вищих органів державної влади, так і за клопотанням засудженого. Наприкінці 60-х – на початку 80-х років ХХ ст. у радянській юридичній науці амністія та помилування починають розглядатися в контексті умовно-дострокового звільнення.

У Конституції СРСР 1977 р. (п. 11 ст. 121) було зазначено, що видання постанов про помилування було виключною компетенцією Президії Верховної Ради СРСР.

З моменту проголошення незалежності Української держави у 1991 р. і аж до прийняття Конституції України у 1996 р. відповідно до Конституційного договору між Верховною Радою України і Президентом про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції право оголошення амністії належало до компетенції Президента України. Президент також здійснював помилування засуджених, керуючись Положенням про порядок здійснення помилування осіб, засуджених судами України, затвердженим Указом Президента України від 31 грудня 1991 р. № 22. Як бачимо, право оголошення амністії та здійснення помилування зосереджувалося в руках однієї посадової особи, що є неприпустимим в демократичному суспільстві і суперечить принципу розподілу влад та механізму тримань і противаг. На сьогодні повноваження в сфері оголошення амністії та здійснення помилування чітко розмежовані між Верховною Радою України та Президентом України.

Висновки і пропозиції. Інститути амністії та помилування, залежно від уже досягнутих результатів перевиховання особи, дозволяють вчасно послабити інтенсивність примусово-виховного впливу, застосовувати його в міру необхідності. Практика помилування і амністії відповідно до закону, стимулює позитивні зміни в поведженні амністованих та помилуваних. Таким чином, амністія та помилування, виступаючи як діяльність соціального інституту, засобом кримінальної політики, проявом правової природи держави і здійснюваного їм примуса, а також деякої суми наслідків і об'єкту соціальної уваги, повинні досліджуватися комплексно, всебічно, із застосуванням різних методів і методик.

Список літератури:

1. Временник Императорского Общества Истории и Древностей Российских. – 1854. – Кн. 19. – 382 с.
2. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. / Національна Академія наук України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К.: АТ «Книга», 1997. – 547 с.
3. Шамоляєв Є. Формування інституту звільнення від покарання у кримінальному праві України другої половини XVII та XVIII ст. // Право України. – 2002. – № 11. – С. 135-138.
4. Литвак О., Палійчук О. Інститути амністії та помилування на території України. Соціально-правові особливості формування і розвитку // Вісник Прокуратури. – 2006. – № 10. – С. 109-115.
5. Свод Законов Росийской Империи. – Кн. 5-я. – Т. XV–XVI. – Спб., 1913. – 438 с.
6. Конституційні Акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України. – К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. – 272 с.
7. Уголовно-процессуальный кодекс У.С.С.Р.: закон, утвержденный В.У.Ц.И.К. 13.09.1922 г. – Харьков: Издание Наркомюста У.С.С.Р., 1922. – 236 с.
8. Собрание опеределений Уголовно-кассационной коллегии Верховного Суда УССР: март 1924 г., выпуск третий. – Харьков: юридическое издательство НКЮ УССР, 1925. – 328 с.
9. Зубко С.П. Амністія 1953 року – перші кроки детоталітаризації державно-правової системи // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 1999. – № 1. – С. 263-273.

Митаревская В.В.

Запорожский национальный технический университет

**ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ
ИНСТИТУТОВ АМНИСТИИ И ПОМИЛОВАНИЯ В УКРАИНЕ****Аннотация**

Исследованы исторические аспекты правового регулирования амнистии и помилования в Украине. Амнистия и помилование имеют глубокие исторические корни, в том или в ином виде существуют в любом цивилизованном государстве. Сделан вывод, что институты амнистии и помилования, в зависимости от уже достигнутых результатов перевоспитания, позволяют вовремя ослабить интенсивность принудительно-воспитательного воздействия, применять его по мере необходимости. Практика помилования и амнистии в соответствии с законом, стимулирует положительные изменения в поведении амнистированных и помилованных. Таким образом, амнистия и помилование, выступая в качестве деятельности социального института, средством уголовной политики, проявления правовой природы государства и осуществляемого им принуждения, а также некоторой суммы последствий и объекта социального внимания, должны исследоваться комплексно, всесторонне, с применением различных методов и методик.

Ключевые слова: амнистия, помилование, преступление, наказание, уголовная ответственность.

Mitarevska V.V.

Zaporizhzhya National Technical University

**HISTORICAL DEVELOPMENT
INSTITUTES OF AMNESTY AND OBLIVION IN UKRAINE****Summary**

Studied historical aspects of legal regulation of amnesty and oblivion in Ukraine. Amnesty and oblivion have deep historical roots in that form or another exist in any civilized country. It is concluded that the institutions of amnesty and oblivion, depending on the progress already retraining person, allow time to reduce the intensity of the force and educational impact, apply it as needed. The practice of oblivion and amnesty under the law, stimulates positive changes in behavior amnestied and oblivioned. Thus, amnesty and oblivion, acting as a social institution activities, means of criminal policy, a manifestation of the legal nature of the state and coercion exercised by them as well as some amount of social consequences and the object of attention, must be investigated comprehensively, thoroughly, using different methods and techniques.

Keywords: amnesty, oblivion, crime, punishment, criminal liability.